

רגש, שכל ומה שביניהם

מתי שריקי

המאמר מוקדש לעילוי נשמת מורי ורבי הרב יוסף דיקשטיין הי"ד שנרצח יחד עם אשתו חנה ובנם שובאל הי"ד בדרכם למעון שבדרום הר חברון, ערש"ק פרשת עקב תשס"ב. הרב דיקשטיין שהיה קרוב ללבי, היווה עבורי דוגמה חיה ואידיאלית בדרך שבה מימש בחייו את הרגש והשכל. עבודת ה' שלו היתה רציונאלית ומחושבת ובו בעת כה מוחשית ומלהיבה שהורגשה זורמת בכל עורקי נפשו. יהי זכרו ברוך.

ראשי פרקים

א. פתיחה

ב. הרגש והשכל כאידיאל בנפש האדם

1. הדרך האידיאלית למהלך בניית הרגש והשכל

2. רפואה אלטרנטיבית

ג. על מהות התפילה

1. ההכנה לתפילה

2. יסוד התפילה

3. "חידוש דבר" שבתפילה

ד. תורה ותפילה

1. חיי עולם וחיי שעה

ה. במאמר מוסגר

1. יכולתה של הנפש להיחלק לגוונים

ו. בעיני חכמים

1. ההתקשרות ברגש כקשר של קיימא – האדמו"ר מפיסצ'נה

2. מהות הרגש במבט מהגמרא.

3. "וראש, מלך שבאיברים" – ה"משך חכמה"

4. קריעת ים סוף

ז. "בבית אלקים נהלך ברגש"

1. "לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא"

ח. סיום

א. פתיחה

צמד מושגים זה, "רגש ושכל", נשמעים כגבוהים, מורכבים, רחוקה נראית הבנת מהותם באופן מעשי ומוטלת בספק השאלה אם נושא זה מעסיק את מחשבתנו

בזרם החיים השוטפים דיו. ואכן, פחד מה אוחז אותי עם רצוני לצאת למסע סבוך ולא מוכר.

התלבטות, באם לאמץ את כל כחותי הדלים ולהשים עצמי בנתיבי הנפש, בדרכיו המפותלות והרבות.

אל מול עיני מדמה אני את האור המבצבץ ואומר שאת הדרך הארוכה עברתי ואת מהות הנפש היהודית ידעתי. אך השגה זו היא לא מנת חלקי, אם אפשרית היא כלל וכלל. מסע לתכלית זו אינו טומן בחובו מטרה. ובעיני, המסע הוא המטרה.

מסע זה, שדרכיו נסללו, נסללות ויסללו בחיינו היהודים הוא רישום לדיאלוג הנצחי בנו לבין המצוות, ביטוי למונולוג המתמיד בינינו לבין עצמנו כיהודים. הנכונות והרצון להתערות במרקם סבוך, מרתק ונפלא זה בוקעים מכל סדק במסכת תורת חיינו.

חיינו, המורכבים מאמונה ובטחון, הנבנים מאהבה ונחישות, כה מורכבים עד שיוצרים הם מרקם מגוון ומלא עיטורים, משטחים וסדקים שקוראים לי לחקור אותם, לעמוד על מהותם ולהבין את פשר התנהגותם.

כל נפש היא חלק מהמרקם הזה וכל ישות מציירת את קויה היא בתמונה הגדולה. האם קויה ישרים או עקומים? שמא כל נפש מציירת אותו הקו?

מכל עבר מוטחות בי השאלות הללו ואני שואל עצמי מה הוא אותו הקו. מסע חיינו אכן נבנה עם כל יום ועם כל צעד, עם כל מעשה ועם כל מצווה. אך מה עומד מאחורי אותה מצווה, כיצד ציירנו אותה וכיצד היא נראית?

תוך כדי נסיון לתדור אל מעמקי הנפש אני נושא להבין היאך אצייר את קווי מצוותי וכיצד אצבע את אמונתי במלך מלכי המלכים. האם בצבעים עזים מלאי חיים ורגש או שמא די בצבעים בהירים וברורים, סדורים וחדים אשר ישביעו את רצוני ויניחו את מחשבתי?

מה אשים באמתחתי בצאתי למסע, מסע החיים, אגודת צבעים עזים ובוהקים או שמא בהירים וברורים, או שמא שניהם יחדיו?

יותר משבעים פנים לה, ליהדות – ושלל הגוונים שבעולם, כך אני חושב, אינם מספיקים לה.

במו חיינו אנו יוצרים את המרקם הסבוך הזה וטווים את האוירה בתוכה אנו חיים.

לכל קו שאנו מציירים, בכל רצון ה' שאנו מקיימים יש לו לקו נתיב משלו אשר סולל דרכו במחוזות שונים, רבים ומגוונים.

אותו קו שאנו יוצרים סוגר מעגל סביבנו ותוחם את חיינו לחיים מסוימים. שם, בתוך אותו תחום,

רוצה אני לעמוד על פשר השפעת הקו על מהלך חיינו. לכל אדם קו מחשבה משלו אשר מצטייר בצורה המיוחדת לו.

ומכאן לחיים המעשיים.

תורתנו תורת חיים היא וחיינו הם העולם הזה, עולם העבודה והעמל בתיקון מידותינו, אותו עולם שנקנה במצוות ובלמוד תורה, אותו עולם שפעמים רצוף ייסורים ומכשולים ופעמים תוכו רצוף עונג והנאה מזיו שכינתו.

תורת חיינו ממלאה את העולם בגדרים, סייגים, מצוות ואיסורים כדי לזכות אותנו לחיי העולם הבא, כמו שאמרו חז"ל: "העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא"¹.

במהלך הסתכלות מהכלל אל הפרט, מהגדול אל הקטן אנו ממשיכים הלאה אל מרכז התמונה, הוא האדם בעל הנפש אשר בתוך תוכה היא התגלות אלוקית, חלק אלוה ממעל², זו אותה נשמה אומנת שמציירת קווים ייחודים ומיוחדים במרקם חייה היהודים.

נפש האדם היא מסכת עצומה בפני עצמה וראוי להרחיב אודותיה רבות³, אך לחד.

מרכיבי הנפש העיקריים והמרכזים הם הרגש והשכל, שני גורמים אשר בעיקרם נוגדים אחד את השני ומאידך גיסא טומנים בחובם אידיאל גדול⁴, הוא שילובם יחד, עליו נפרט אי"ה בהמשך.

אותה נפש היא המקור אשר מתבטא בכל פעולותינו בחיים. היא אמצעי ההשראה לתפילתנו, היא הכוח המחיה לפועלי מצוותינו, היא אמת המידה לשמחתנו וכל רגשותינו, היא ביטוי ללימוד התורה.

קצרה היריעה מלנסות לפרוש את כל מרכיבי חיינו, בכדי להביא לידי הבנת מיקום הנפש בתוכם, ומתוך כך לעמוד על הדרך האידיאלית לניהול חיינו הדתיים. אכן רבים המרכיבים אך יש ובתוכם מרכזיים ומהותיים אשר עומדים בצומת מרכזי בחיינו, בהם נתבונן וננסה למשות פיסות אור על מתכון הרגש והשכל.

אני שם לי למטרה את בירור מהות הרגש והשכל. חושב אני שעל ידי התבוננות בתפקודם המציאותי, היום יומי בפרקים מהותיים הבונים את מהלך חיינו – אזכה להחשף לחלק מהתמונה העצומה.

כפי שכבר הזכרתי, בירור תכלית זו (מהות הרגש והשכל) עד תום היא לא מנת חלקי, אם אפשרית היא כלל וכלל. "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"⁵.

הפרקים הבאים מבטאים נושאים שלעניות דעתי דרכם אוכל להתבונן יותר מקרוב במהות הרגש והשכל.

1. אבות ד' ט"ז.

2. איוב ל"א, ב'. וכן, תניא פרק ב' בשם הזוהר: "מאן דנפח מתוכיה נפח".

3. ניתן לעיין בין השאר בתניא פרקים ב-ג ובשמנה פרקים לרמב"ם.

4. עין אי"ה ברכות פרק א' סימן קכ"ז.

5. תהילים קי"ט י"ח.

העיון יתמקד ביסוד החיים היהודיים, עניין התפילה ונושא התורה והתפילה.

ב. הרגש והשכל כאידיאל בנפש האדם

שלמה המלך דרש בשבחה של אשת חיל, האם והאשה האידיאלית. בין שלל שבחיה אמר כי "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה"⁶. שלמות האדם מובנית מרגש ושכל, כפי שכבר הזכרנו. שני יסודות אלו נוגדים אחד את זולתו. השכל, בהיותו מקור לחכמה והידעה, "החכמה הלימודית והנסיונית"⁷ - אין לו דבר עם הרגש.

הרגש, אשר מוצאו מכח המדמה, הוא הדמיון, לו הכח הפיוטי שבאדם - נוגד את השכל. אותו כח פיוטי נועד להרגיש רגשות נשגבים, לחוות שיאים רוחניים שתכלית כל אלה היא אהבת ה' יתברך.

כך דורש הרב קוק את הפסוק בחידושו למסכת ברכות⁸. התנגשות שני כוחות נפלאים אלו מתבטאת גם כן בניגוד פעולותיהם. פועל השכל, המאסף ידיעות קרות, הטרוד בחישוב דרכיו השכליות, מונע מן הרגש להתעורר בגעגועים אל הקדושה, לחוות את ההתרוממות במעמקי נפשה. כך גם הוא הרגש אשר מונע מכח השכל, כח השופט השכלי, לפעול בעת התלהבות הלב לרגשי קודש.

טמון בו, בקונפליקט הזה, אידיאל עצום - אידיאל שלוקח את האש ואת המים ומאחה אותם, אידיאל שלוקח את אותם צמד כוחות עצומים ומקדשם לאחד, לישות אחת העולה בקודש הודות ליכולתה האדירה.

1. הדרך האידיאלית למהלך בניית הרגש והשכל

מה הוא אותו כוח עצום שנוצר מצירוף כוחות אלו? מתוך כך נעמוד על דרך קניית האידיאל. נראה זאת בפסוק:

"פיה פתחה בחכמה" - זו הדריכה הראשונה בעולם האמת, הצעד שדורש קנייה שכלית, שימוש בכח השופט וטיפוס בעמל רב במעלה החכמה אל עבר פסגת האידיאל ששם, לאחר שקנינו והשגנו בעמל את הקניין השכלי, נוכל לקיים את "ותורת חסד על לשונה" - הוא מימוש האידיאל ע"י הרגש אשר מתווסף על אוצר ההשגות השכליות שכבר נקנו, ובכך חונך הוא את בניין הנפש השלמה, המכילה בתוכה את שני היסודות - רגש ושכל, אשר הודות למהלך הנ"ל בנויים בה ביעילות ובחכמה.

כלומר, דרך קניית האידיאל הנ"ל חייבת להיפתח בעמל שכלי ובאיסוף כמה שיותר ידיעות והשגות שכליות.

6. משלי ל"א כ"ו.

7. עין אי"ה ברכות פרק א' סימן קכ"ז.

8. שם.

השואף להביא את שכלו ורגשו למצב של אחדות אינו יכול למלא את ליבו בהשגות רגשיות תחילה ולהסתמך בהם שיביאו אותו לאידיאל דתי רוחני, ויהוו את "עבודת ה' " שלו.

מהלך בנייה כזה הוא פגום ומוטעה, בניגוד לדרך המדוברת שתכליתה להביא מתוך שלמות הרגש והשכל לעבודת ה' המובחרת.

כמה פסקות קודם לכן הובא המקור לדברים הללו. זהו פסוק מספר משלי המובא במסכת ברכות⁹ שם אומר על הפסוק ר' יוחנן משום רשב"י: "כנגד מי אמר שלמה מקרא זה, לא אמרו אלא כנגד דוד אביו שדר בחמישה עולמות ואמר שירה" וכו'.

דוד המלך מהווה כאן מודל לחיקוי בכך ש"דר בחמישה עולמות ואמר שירה"¹⁰. בכל עולם ועולם שדר בו דוד המלך חזה הוא בעוד הנהגה, התבונן בחכמה בעוד ממעשי ה' יתברך.

כל עולם וייחודו, כל הנהגה ותכליתה – כפי שסדר הדברים מופיע בגמרא¹¹ כיצד דוד התבונן בהנהגת ה' את האדם מיום יצירתו ועד יומו האחרון.

דוד החכים והשכיל ולאחר מכן אמר שירה. דוד ייעד את השכל והחכמה כבסיס לרגש.

התבוננות זו, הבונה את רבדי שכל האדם, טוענת את מכליה בידיעות שכליות ועמוקות - היא המאפשרת לרגש להתווסף מעליה. זה הבסיס שיוכל לתמוך את אלפי חדרי הרגש בבניין הרוח היהודית, יחזיק בהם באמת ובאידיאל, לבל יפלו.

2. רפואה אלטרנטיבית

"ובכלל כן אף הוא בכל עניני עבודה, יותר יקל לאיש לעורר את עצמו כשיתחיל לעורר את הנפש והרוח, מאשר יתחיל לעורר את נשמתו בדבר שכל..."(חובת התלמידים עמ' קפ"ו).

לעומת:

"אין כוונתנו שבעבודת הגוף ובעשייתו לבדו את המצוות גם בלא מחשבה וכוונה, יכול הוא כבר לעורר את נפשו ולגלותה, אלא רק כשעבודתו היא עם מחשבה..."(שם עמ' קצא).

לכאורה, הציטוטים הנ"ל נראו כסותרים ואין הדבר ברור אם כדאי לפתוח בדברים שכליים או שמא בפועלים רגשיים.

9. ברכות (י.).

10. שם.

11. שם.

לאחר שלמדנו את הדרך האידיאלית ע"פ דברי הרב קוק לייסוד הרגש והשכל, ניתן היה לחשוב שהרגש והשכל אלה שני דברים נפרדים לגמרי והאחד אינו חופף עם זולתו.

המתודה שלמידה לפתוח בדברי שכל היתה ברורה דיו והיא לא נתנה מקום למחשבה על פתיחה בפועלים רגשיים – אך לא כך הדבר.

מה שראינו עד כה היא הדרך האידיאלית והיסודית, הבסיס ללימוד היום יומי, הקבוע והמונוטוני, אולם אין היא מספיקה ויעילה בשעת חירום, שעה שהנפש דועכת בצרות רוחניות וזקוקה היא להצתה מחודשת, זקוקה היא ל"התעוררות" אשר תחדש את הלהבה.

הקשר שבין הגוף לנפש, למחשבה והעשייה, שהוא בעצם הקשר שבין הרגש לשכל – הינו קשר חזק והדוק ומציאותם היא בבחינת "שניים שהם אחד" – כשהאחד נופל, השני מקים את חברו וכן ההפך.

בימנו אנו נחשפים לתאוריות הולכות ומתפתחות אודות אחדותם של הגוף והנפש, רובם נחשפות דרך הרפואה בשיטות ריפוי שונות תחת הכותרת "רפואה אלטרנטיבית".

מושג זה, המכונה גם בשם "רפואה משלימה", ככל שידוע לי נושא על דגלו את הקשר המהותי שבין הנפש לגוף ועל עקרון זה מתבסס אופן הריפוי.

ספרים רבים היוצאים לאור לאחרונה מבקשים לתת לכל אחד ואחד את היכולת לרפא את עצמו, ללא צורך בטיפול קונבנציונאלי, ע"י כך שיפתח מודעות גבוהה למתרחש בנפשו. כך הוא ידע שמחלה בגופו נגרמה כתוצאה מקושי נפשי כזה או אחר. יוצא מכך שלמען רפואת הגוף בשלמותו, הגוף והנפש נקראים לעזור אחד לשני.

הגוף נחלץ לעזרת הנפש בשעת תפילה, כשעולה רצון להתפלל בהתעוררות הלב והנפש אך ללא הצלחה, משום שהם אטומים, יש להתפלל בקול, לבטא את המילים ואף לדמיין את כוונתן באופן פיסי, מוחשי. אזי, הרמת הקול מקיצה את הנפש מעט ומעוררת התלהבות לתפילה טובה.

דוגמה נוספת, בלשון האדמו"ר מפיסצינה :

"יש שהאיש נפשו פזורה, ומחשבותיו נפרדות וקטנות בלא קשר אחד, קשר עליון, רוצה הוא לעורר ולהגביה את נפשו ולאחד את מחשבותיו אל אחד וקשה לו, ובא אל ההקפות בשמיני עצרת ושמת תורה ורוקד הרבה בכל כוחו ורפא לו... אילו לא היה רוקד היה נשאר בחולשת נפשו..."(שם עמ' קפט).

וממשיך ואומר האדמו"ר מפיסצינה שעצם הריקוד הניב בו כוונה אחת פשוטה שאיחדה את כל מחשבותיו סביב ספר התורה.

ועוד בעניין מהלך בניית הרגש והשכל, ראוי להוסיף את דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה¹² כדוגמה למהלך הבנייה האידיאלי – מחשבה והתבוננות ולאחר מכן התפעלות והתרגשות.

הרמב"ם מאמץ את עניין ההתבוננות כיסוד חשוב באמונה ובעצם מפנה בכך את כח המדמה, את הרוח הפיוטית ועצם הרגש לאהבה וליראה את הקב"ה.

ניתן לומר שהרמב"ם מייעד את ההתבוננות לשכל ולאחר מכן בא הצמאון הגדול – הוא חלקו של הרגש.

וכך הם דבריו:

"והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואי הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

ג. על מהות התפילה.

"רבי אליעזר אומר העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים. מאי קבע? – אמר רבי יעקב אמר רבי אושעיא כל שתפילתו דומה עליו כמשאוי"¹³.

סוגיית הרגש והשכל תופסת מקום נרחב בנושא התפילה. את המעט מכך ננסה להציג כאן.

הרב קוק זצ"ל¹⁴ מפתח את הציטוט הנ"ל לפירוש אשר נותן שלשה ביטויים למינון הרגש והשכל:

1. ההכנה לתפילה.
2. יסוד התפילה.
3. חידוש דבר בתפילה (המקור מופיע בהמשך דברי הגמרא: "מאי קבע? כל שאינו יכול לחדש בה דבר").

1. ההכנה לתפילה

"לפני התפילה צריך להיות ציור הנפש כאילו היא נחלשת ממשא קדרות הרעיונות..."

12. פרק ב' הלכה ב'.

13. ברכות כ"ט:.

14. עולת ראייה חלק א' עמוד י"ד פסקה ג'. רצוי לעיין בהרחבה.

ההכנה לתפילה מעלה צורך בציוור הנפש כך שתעבור תהליך מסויים. תהליך בו הנפש נחלשת, כלומר מרפה, מ "משא קדרות הרעיונות" קרי מכל מושג שכלי ורעיוני ובעצם פעולה זו, רוח כהה – זו הרוח הרעיונית והשכלית, תהפוך למעטה ששון ורוח חדשה.

בבואך לתפילה, הדבר הראשון שעליך לעשות הוא להניח לנפשך מלעסוק במחשבות ריאליות והגות ברעיונות שכליים – מה שהרב מגדיר כ"רוח כהה". מטרת הצעד הזה היא לחדש את רוחך הרעיונית, החושבת ולהפיח בה רוח חדשה ורעננה על מנת שתעורר בך רצון עמוק ואמיתי לשאת תפילה. כלומר, ההכנה לתפילה דורשת את הרגש על מנת להתנתק מהשכל לזמן מה. אומר הרב שבחסרון תהליך זה תפילתו אכן תהא עליו כמשאוי. חסרון הרגש יהפוך את התפילה לחובה חיצונית שדומה למשא מעיק וכבד. כל זאת משום שתפילה עליה לבקוע ממעיני הרגש הפנימי ולא מתוך חובה חיצונית.

2. יסוד התפילה

יש ונחשוב שעל מילוי ההרגש הפנימי לבדו עומדת התפילה, האם כך הדבר?! וכי אותה תפילה בה אנו משוועים בדמיונו לבנין ציון בברכת "בונה ירושלים", אותה תפילה בה אנו ממלמלים בפינו את אמונתנו בתחית המתים, אותה תפילה בה אנו מודים "על חיינו המסורים ועל נשמותינו הפקודות לך" נייעד לסיפוק הרגשנו הפנימי?! לא ולא, כי אם הרגשנו הפנימי הינו האמצעי המושלם בכדי להעמיד את מצב נפשנו בדרך נאה, בבשלות האידיאלית לקראת התפילה. אמצעי, ולא מטרה. "וצריך שיכיר, שההרגש הוא אמצעי נכון להעמיד מצב נפשנו ורעיוניו באופן נאה לתפילה..."

התכלית אינה צועדת לכיוון המתפלל, לעבר מילוי הרגשו הפנימי כי אם לתכלית הפקת רצון ה' ויש להשתמש באמצעי זה לצורך ציוור האמת. אותה אמת שמראה כמה קטן הוא ערך רגשות ללב אנוש אל מול רצון ה'.

3. "חידוש דבר" שבתפילה

עניין החידוש בתפילה מאיר לנו שלב נוסף שהוא שילוב דומיננטי של השכל – מה שיאפשר חידוש מצד השכל הברור וימנע מגודל הרגש למנוע את תנובת השכל על פי היום והשעה.

"כי צריך שהשכל יתפשט בפעולותיו יותר מן ההרגש, עד שיהי יכול לחדש בה דבר מצד השכל הברור..."

על המושג "לחדש דבר" כותב הרב חרל"פ במאמר התפילה¹⁵:

"הנה הזמן בו מוצא עצמו האדם מאושר באמת, הוא הזמן שבו מחדש איזה דבר. יודע אז שהוא חי ופועל, אלא שאחרי עבור הזמן ההוא ישוב למצב אי התרצות. לו היתה מציאות של שטיפת זרמו חדושים, חדוש אחר חדוש כנהר שאינו פוסק וכמעין המתגבר, לא היה בנמצא שום רוגז וחיי האדם היו שלשלת של אושר עולמים".

תוכן התפילה כולו טעון רגש ועם זאת הוא חוזר ונשנה כדוגמתו פעמים כה רבות עד כי קשה להבין כיצד אותה התמדה בת אלפי שנים עומדת על תלה בנבכי הנפש אשר תמיד דורשת חידוש, התלהבות וגיוון. האין חשש שרגש התפילה יישחק במהלך המחזוריות המתמדת הזו?!

שאלה כגון זו מעלה הרב חרל"פ בחיבורו "מי מרום"¹⁶:

"מדוע כה מרושלים אנו באיכות מצוות התפילה? ...הלא אם משוחח עם אדם נכבד וגדול, גם אם אין לו תועלת משיחתו וגם תוכן השיחה אינו מעניין כלל, אעפ"כ הלא עצם השיחה עמו מרחיב לב ומעדן בשר נפש ורוח, ואיך לא נרחיב נפשותינו בשיחתנו לפני ד'?"

תשובתו היא: "נראה לנו שהסיבה הפשוטה לזה היא הקרירות".

ממשיך ושואל הרב חרל"פ:

"אמנם מהיכן נובע יסוד הקרירות הזה, איך תעמעם אש אהבת ד' שבלב כאור"א מישראל?..."

הרב חרל"פ תולה זאת במידת הענווה. אי קיומה של מידת הענווה מביא לידי גאוה שהיא תועבת ה'.

"ענווה היא מידת ההכנעה לפני אלוקים וביתר הגדרה – הכרת האמת. כאשר מכירים האמת המוחלטת ממילא ההתבטלות הברורה לפני אלוקים, אמת שאין עוד מלבדו ואין במה להתפאר מצד עצמנו בלי להודות ולהלל".

ככל שיתקרב האדם למידת ההכנעה והענווה כך ירגיש הוא משוחרר מכל מועקה ושעבוד, וכך גם על דרך השלילה:

"כי טבעו של אדם שמוכרח להשתעבד לתוכן כלשהו וההשתעבדות למוחלט, זהו החירות וקורת הרוח היותר משובח בעולם".

מאמר התפילה של הרב חרל"פ דורש על התפילה ועניינה ביתר הרחבה ובעוד נקודות רבות נוספות אך לעניננו, מקווה אני שנמצא מענה לחשש איבוד טעם התפילה ומענה לקרירות עליה דיבר הרב חרל"פ.

15. מי מרום כרך יג', "מאמר התפילה" עמ' ג'. (תודה לידידי עוז טייכמן על ההפניה).

16. שם.

לדעתי, קשה לפקפק בהיות התפילה פועל מלא ברגש. המחזוריות המתמדת הזו של תוכן התפילה נחרטת בלבנו וכך אותו תוכן נשפך בטבעיות מנפשנו, נתמך במעטפת רגש אשר מעניקה את החידוש והרענון. זו תפילתנו הנצחית והתמידית, זו המלאה נצח ועטורת רגש. זו התפילה אשר דורשת את רגשנו בלכתנו לקראתה וזו המבקשת את שכלנו כאשר אנו מחדשים בה דבר.

ד. תורה ותפילה

התורה והתפילה קשורים בקשרי עבותות ולעני"ד אין פעולה באחד מהם אשר אינה נוגעת בזולתה. יומו של יהודי נפתח בתפילה, יוצא לדרכו לאחר שיחה עם בורא עולם. אותה תפילה שעל מהותה הארכנו קמעא, מן הראוי שתושפע היא מן היום שלפניה, על כל תפילותיו, חידושו ולימוד התורה שבו וכך ההפך, כאשר יומך שהחל זה עתה יקבל השלכה ממשמעות תפילתך. הקווים אשר יצרת ברוחך עת שיחתך עם ה' יתברך יציירו את תמונת יומך במשמעותה הרוחנית. כך חושבני, שכל השגה לימודית, כל ידיעה רוחנית או כל חידוש רעיוני בלימוד התורה אינו יכול שלא לגעת באופן ישיר במעשה התפילה. את מקומם של הרגש והשכל מצאנו במידה זו או אחרת בעולם התפילה אך האם נוכל להשליך זאת אל עולם התורה?

ו. חיי עולם וחיי שעה

מסופר על רבא שראה את רב המנונא מאריך בתפילתו ("רבא חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה"¹⁷) ופנה אליו בתמיהה: "מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה?!" כלומר, המניח אתה את לימוד התורה הוא חיי עולם לטובת חיי שעה (תפילה)?

ענה ואמר רב המנונא: זמן תפילה לחוד וזמן תורה לחוד. מתוך הציטוט הנ"ל עמד הרב קוק על ההבדל שבין התורה לתפילה ב"עולות ראייה"¹⁸ והבליט את שוני הדברים במתן מהותם. לפי דברי הרב קוק, תכלית כל אחד מהדברים שונה מחברתה. מטרת התורה היא להעניק לאדם ידיעות מעמיקות, השגות חדשות וכל זאת ממקור חיי העולם האמיתי, המציאותי שהוא בעצם התורה. השכל הוא הדומיננטי ברכישת השגות אלו. לעומתו הרגש, אשר הקניית ידיעות וחידוש השגות הן אינן מנת חלקו.

17. שבת י...

18. חלק א' עמוד כ' פסקה ג'.

באותה מידה שתכליתו, תכלית הרגש, מנוגדת לתכלית השכל כך אמצעי פעולותיו קשורים בד בבד בתנובת השכל. קרי, למרות עצם ניגודם, מהלך פעולותיהם משלים זה את זולתו.

הא כיצד?

תנובת השכל היא ידיעות קיימות ובשטח השכלי הן אינן מתבטאות בצידן האמוני והרגשי.

אולם כאשר הן נוגעות בשטח הרגשי הן מוצאות להן ביטוי אמוני ועל ידי כך הן מתעמקות ומתמלאות רוח חיים מחודשת.

"התפילה תעסוק לא בהודעת ידיעות חדשות והעשרת שכל האדם באמיתיות, כי אם להשתמש בחלקן של הידיעות הידועות וקבועות, ולהעמיק בכח ההרגש את הרושם של הידיעות המוסריות על כוחות הנפש".

יוצא מכך שהתפילה היא אינה מעניקה ידיעות חדשות, היא אינה מקנה השגות נצחיות. התפילה היא "חיי שעה" שכל תוכנה אינו עוסק בחיי עולם וברבדים נצחיים.

התפילה תפקידה להשתמש בקיים בכדי להעמיקו ולהעניק לו מימד רגשי שהוא בעצם אמצעי להפנמת ידיעות שכליות אשר הודות לתפילה הן הפכו ל"אמונה" שבאה לידי ביטוי בכוחות הנפש.

ליתר דיוק, הרגש הוא אפוא אמצעי ולא מטרה.

כך שני קווים שלכאורה אינם עולים בקנה אחד מתאחדים לדרך אחת ומגובשת.

ה. במאמר מוסגר

פתחתי ואמרתי שהיציאה למסע ברור זה נבעה מהשאלה מה הם ביטויים של הרגש והשכל.

ללא ספק, למדתי מספר ציוני דרך אך בכל זאת, נותר רחש בלבי שמתיר את השאלה על תלה, רחש שמונע מן הקושיה להתיישב ורומז כאילו הקושיה לעולם לא תיפתר.

השאלה החוזרת שמגיעה לאחר הבירורים מובילה אותי אל ההתבוננות במציאות, שם בעצם נתונה התשובה.

בין לבין, אותו מסע שמוליך אותי אחר פלאי הנפש על שכלה ועל רגשותיה, אינו סותר את עיני מלראות את התממשות נבכי הנפש כאן, בחיינו העכשוויים.

אותו מסע שמושיב אותי בכסאי, כאשר אני מוצא עצמי רכון בכתבים על מנת לפענח פתח מאלפי הפתחים, הוא אותו מסע אשר מוליך אותי בדרכי, דרכי ההולכת סביב בוקר צהריים וערב ומטיחה בי שאלות ללא הרף. "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך"¹⁹.

כל - כך הרבה צבעים ישנם בקשת הרחבה של עם ישראל. כל - כך הרבה גוונים.
 "כי לכל אדם ואדם יש לו דרך בפני עצמו לילך בו, כי אין דעתם דומה זה לזה,
 ואין פרצופיהם דומים זה לזה, ואין טבע שני בני אדם שוה"²⁰,
 וכי כל אדם אשר יפענח טיפות מים הנפש יכתוב את דרך הכלל! הרי נפש
 הכלל, שבתוכו כל פרט ופרט, אומרת אחרת ורגליו הולכות על פי רחשי ליבו!
 כל ישות נושאת על דגלה את חלקה בפאזל הגדול, את ייחודה ואת דרכה
 המיוחדת.

אכן, נכון "להתנחם" בעובדה שכל זה הוא חלקי גוש אחד עצום וקדוש במהותו
 אשר תכליתו נוגעת באחדות השלימה וקרבה מקסימלית אל הבורא.
 נוטה אני לחשוב שהגוש המגוון והמפורד (במובן החיובי של המילה) הוא הדבר
 האידיאלי, הוא תכלית נפלאה ובאפשרותה ליישב את נפש המחפש עבור אור
 האחדות.

כלומר, מציאות זו של ריבוי גוונים ורבדים לעני"ד היא מקובלת ולעיתים אף
 רצויה.

וכיצד דברים אלו מקישים לסוגייה המדוברת?

הרי בדרכיה של הנפש אני עוסק, כעומד אני במרכזה, בבית התיבות אשר
 בתוכה - שם אני נתון בדילמא באיזו מן הדרכים אבחר וכיצד אייסד בה את שכלי
 ואת רגשי.

שם, בבית התיבות, תוך כדי ההתלבטות בין קר וחם, בין אש ומים מבין אני
 שהכל חובר לתכלית אחת, האש והמים, הרגש והשכל ומתכון קבוע לעולם לא
 יהיה.

פעולות חיינו נעשות באין ספור דרכים ולא אוכל להעמיד דרך אחת ברורה
 לכולם.

כלומר, הרצון להתערות בנושא סבוך זה נבע מתוך תהייה על אורחות חיים
 מסוימים.

דעתי לא נחה בראות מהלך חיים כזה או אחר. חשבתי שיש כאן טעות ובספרים
 כתוב שצריך הרבה יותר להתלהב, שהכל חייב להראות אחרת. אך בספרים כתוב
 גם אחרת ומכאן ההבנה שרבות דרכי הנפש ונשגב מיכולתנו להנחות נשמה במסילה
 אחת ויחידה.

בכל תהליך ברור מהות הרגש והשכל, עד כה וכן הלאה, הולכת ומתחזקת
 ההנחה שמינון הרגש והשכל הוא אינדיבידואלי לכל אדם ואדם ומסקנות שיראו
 כסותרות זו את זו הן אינן אלא משלימות אחת את זולתה למרקם אחד ומגוון.

20. מדברי הגר"א בפירושו על משלי.

1. יכולתה של הנפש להחלק לגוונים.

פרקיו הראשונים של ה"תניא" עוסקים אודות נפש האדם. חלק מדבריו רואים אור בספרו של הרב שטיינזלץ "שלושה עשר עלי שושנה" ומתוכם כמה חזקו את הנחתי ולהלן הדברים²¹:

"על אף כל הקשרים, המאחדים את הנפש הפרטית הן עם מקורה העליון והן עם שאר הנפשות, הרי כל ניצוץ, כל נפש פרטית, היא מיוחדת במינה, אחת שאין שניה לה מבחינת מהותה, מבחינת יכולתה, מבחינת ההשגים שהיא נתבעת להגיע אליהם. אין נפשות דומות זו לזו בכל, ומשום כך פעולותיהן, תפקידיהן ודרכיהן שונים. אין נפש אחת יכולה למלא את המקום המיוחד של אחר העשוי להיות הקטן שבקטנים. שכן נקודת הייחוד של כל נפש היא אחת ואין כמותה, ורק היא יכולה למלא את הייעוד השייך לה. מכאן תחושת הכבוד כלפי חיי אדם, שכן חיי של אדם הם דבר שאין לו בעצם תחליף ותמורה. אין אדם שאפשר למלא את מקומו בשלמות".

שמה הארכתי קמעא בהבאת דבריו אך נדרשו מלים רבות בכדי להניח את השאלה בגין יכולתה של הנפש, על כל ביטוייה, להחלק לגוונים.

1. בעיני חכמים

כל דברי האחרונים לא היו עולים אלמלא היית עומד על סגרות גדולי ישראל השופכות אור מזוויות כה שונות על הסוגייה הנלמדת. עד כה, חוויתי התבוננות מה במהות הרגש והשכל תוך התמקדות בנושאים ששמתי לי כמרכזיים ויסודיים. יסודות שבעזרתם יכולתי להתקרב יותר להבנת המהות הנ"ל. כעת, אלך בעקבות סברות גדולים וחכמים. ידיעתי קצרה מלתור אחר פסיק משלל דעות גדולי ישראל אך בכל זאת נתמקד אפוא בכמה מהן.

1. ההתקשרות ברגש בקשר של קיימא – האדמו"ר מפיסצ'נה

האדמו"ר מפיסצ'נה בא בשם תורת החסידות שהיא תורה בפני עצמה ולעני"ד דבריו אינם יכסו די מגודל השקפת העולם המיוחדת לה כי אם דבריו יתנו את אחד מיסודותיה המרכזיים.

כמו כן, רצוי לציין שדבריו מובאים במסגרת ספרו "חובת התלמידים" שהוא ספר מוסר.

וכך הם דבריו²²:

21. "שלושה עשר עלי שושנה" פרק שלישי "נפש האדם" עמ' 89

מקור הדברים בתניא פרק כ"ז "עשה לי מטעמים - בלשון רבים" וכו'.

22. חובת התלמידים עמ' כא'.

"זוה העיקר בתורת החסידות שלא יסתפק האיש בשכלו לבד אשר קובע בעבודה, כי ההתקשרות אשר בשכל לבד, אינה קשר של קיימא, יכול הוא לשעבדו ולדעת בשכלו שרק את ה' צריך הוא לעבוד בכל פרטי מחשבה דבור ומעשה שלו, ומכל מקום לבו וגופו רחוקים. את כל נפשו וחיות גופו צריך הוא לקשר, צריך לחדור אל נפשו להעלותה ולעוררה שתתלהב בכל מצווה בתורה ובתפילה, תתענג בעונג רוחני ותשמח בה, וכשמקשר גם את נפשו אף חיות גופו, אז חוץ מזה שהמצוות והעבודה שעושים, יותר עילאיות הן ויותר קדושות, עוד זאת, בטוח הוא יותר שיוכל לעמוד נגד יצרו ולא יקרע מן מקור החיים ויושלך כל – כך מהרה אל באר השחת על ידי פיתוי יצרו"

דבריו אלו של האדמו"ר מפסיצינה אינם מותרים ספק בגין מקום הרגש והשכל.

מלותיו מותירות אחריהן שובל אש שמחייה את כוח המדמה, הוא כוח הרגש וכאילו מבעירות כל נר דועך או כבוי שנשמתנו היהודית.

אותה נשמה שתכליתה היא לעבוד את ה' בשמחה – "עבדו את ה' בשמחה"²³. וכן נאמר בספר דברים²⁴ שמגיעות לאדם קללות משום "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה ובטוב לבב".

האדמו"ר רואה את הרגש כערך מקודש בעל חשיבות עליונה.

2. מהות הרגש במבט מהגמרא.

עוד אחד מכתבי האדמו"ר מפסיצינה נוגע בנושא שם דבריו נוסכים סדר במתכון הרגש והשכל ואף מוסיפים במידה מה על דבריו ב"חובת התלמידים".

האדמו"ר כתב פירוש לספר הזוהר הקדוש²⁵.

הקדמתו²⁶, הקרויה "מסירת מודעה", כתובה אודות יחסינו עם לימוד תורתנו על כל רבדיה שם ישנה התמקדות בדרש ובאגדה על מנת להבליט את ביטויים של הרגש והשכל.

תוך כדי התייחסות לגמרא, המשנה והתורה בכלל במתן אופי הלימוד של כ"א מהם, מייעד רבינו את ההלכה למילוי מחסור השכל ואת האגדה למילוי מחסור הרגש. כלומר, את ההלכה לומדים בדרך שכלית משום שמהות ההלכה היא לרוב חד משמעית. את האגדה לומדים באופן פחות שכלי.

ההלכה מטרתה היא להלהיב את האדם על צדו המחשבתי ולהעניק לו ידיעות ברורות וקיימות. ההלכה מדברת אל השכל.

23. תהילים ק"ב.

24. פרק כ"ח פסוק מ"ז.

25. רוב רשימותיו אבדו בשואה הנוראה אך מהן נותרו ההקדמה ומאמר יחידי.

26. מתוך ספרו של האדמו"ר מפסיצינה "דרך המלך" – מאמר "מסירת מודעה".

לעומתו, הרגש, באמצעות האגדה, מהווה ראייה מסוג שונה, ראייה האופיינית לישראל, ראייה אמונית אשר מסתמכת על הרגש לבדו.

באופן מסוים, הסתכלות זו היא נוגדת לגמרי את מהלך השכל.

עד כה סיווגנו את עולם ההלכה כביטוי לשכל ואת עולם האגדה כביטוי לרגש.

האדמו"ר מפיסצינה מעמיד כדרכו את הרגש כדבר עקרוני ומהותי, דבר המאפיין את "רוח ישראל סבא" ויש לעשות בו שימוש בכל דרכינו ופועלינו.

"ומעתה מי שמתעקש ללמוד את המדרש רק בשכלו" – מוסיף האדמו"ר – "יתקשה על כל דבר, ורק מי שיודע שזוהי מלאכת הלב שהלב צריך לקלוט את המדרש אל קרבו, אז לפי מצבו יבין ובאורו יסע וילך".

באותו עניין, מובאות שם מספר דוגמאות להמחשת התאוריה הנ"ל ואחת מהן מסתמכת על הגמרא בתענית²⁷:

"אמר ר' יוחנן יעקב אבינו לא מת" – על זה באה הגמרא בתמיהה שהרי חנטו, ספדו וקברו אותו!

כתשובה מובא הפסוק: "ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים"²⁸ ההתמקדות על המילה זרעך, כלומר הידיעה הברורה שזרע יעקב חי מלמדת על כך שגם יעקב אבינו חי²⁹.

על זה שולל האדמו"ר מפיסצינה כל נסיון שכלי לפרוך את הקושיה משום שהדבר בלתי קליט שכלית. לכאורה הדבר נראה באמת כברור ושכלי: זרע יעקב אכן חי, אך בכל זאת האדמו"ר מפיסצינה עומד על דבריו של ר' יוחנן: "יעקב אבינו לא מת" – עמדתו הבסיסית, ההתחלתית ועליה נשללת כל הבנה שכלית והגיונית – אך הכל תלוי בהסתכלות.

מבעד למשקפי הרגש נראה את יעקב לא בתור אדם כי אם בתור אחד מן האבות, אחד מיסודות האומה. את רוחו הקיימת נראה. לא בחומריות נביט כי אם בנשמתו נביט.

זו הראיה האמונית. "רוח ישראל סבא".

3. "וראש, מלך שבאיברים" – ה"משך חכמה"

ה"משך חכמה" שופך על הסוגייה, מהות הרגש והשכל, אור שונה קמעא מקודמו ובפירושו טווה הוא מסכת שלמה אודות הסוגייה הנ"ל.

אנסה אפוא לתאר את דבריו³⁰:

27. דף ה:.

28. ירמיה ל'.

29. מוסיף שם רש"י ד"ה אף הוא בחיים שנדמה היה לחונטים שיעקב היה מת ואכן היה חי.

פותח ה"משך חכמה" ואומר שבניגוד לכל העמים, אשר מאמינים בישויות זמניות ומסתמכים על מעשיהם, מעשי אליליהם, בעבר ובהווה ללא כל התיחסות לעתיד, עם ישראל עונה "אמן" לברכת "תחיית המתים" למרות שזו לא באה אך אמנתנו פונה היא לעתיד. אמונתנו מסתמכת על מעשי אלוקנו בעתיד, זאת בנוסף לעברנו והיותנו כרגע.

ובכן, מסתמן מכך שיסוד דתות האחרות הוא "עבודת הלב" שמסתמכת על המוחש, המצוייר והעכשוי.

לא כן אנו, שאלוקנו אינו מצוייר ואינו מושג והמציאות בה אנו חיים רחוקה מהממציא הגדול – הקב"ה, זו "עבודת הראש".

כלומר, ה"משך חכמה" מבסס את יסוד אמונתנו על "עבודת הראש" מתוך השוואה ליסוד דתות האחרות אשר אינן נצחיות בעצם היותן עכשויות ומסתמכות על המוחש והמצוייר.

ההבדל בנו לבין אומות העולם מתבטא ביחס למוחש והמצוייר:

הרגש, התחושות והיופי הם דברים ברי חלוף³¹ בהווי היהודי והם אינם המוקד. העיקר הוא התורה, הלימוד השכלי וקניית הידיעות הנצחיות. לא כך באומות העולם שהמוחש, המצוייר והיופי הם המוקד וסביבם מתרחשת עבודת האלילים שלהם – אותם אלילים שמבטאים את המוחש והמצוייר כדוגמת האלים היוונים: אל הגשם, אלת החמה וכו'...

מוסיף ה"משך חכמה" ואומר שהרעיון הנ"ל הוא לימוד שכלי בפני עצמו שקשה עד מאוד להשיגו

(י"עד שרק נביא ופילוסוף יוכל ללמוד אותו) משום שהעובדות הללו אודות היותנו מאמינים בדבר שאינו מוחש ומצוייר, בניגוד לדתות האחרות, מעמידה אותנו במהלך עיון שכלי שכל נסיון להסבירו באופן הרגשי יעלה בתוהו. אם כן, כיצד פעל הקב"ה להעצים את אמונתנו בו ואמנות אחדותו הבלעדית באמצעות העיון השכלי מבלעדי "הפרעת" הרגשות?

הרבה תורה בכתב ותורה שבע"פ בכדי להעצים את השכל ולהגבירו מהמדומה, הוא הרגש, ומשום שהרגש בעקרונו הוא שלילי ואף מסוגל להביא לידי כפירה³² ייעד

30. פירוש "משך חכמה" לתורה, שמות י"ב כ"א. פירושו מתבסס על הפסוק: "משכו וקחו וכו' והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות". תוך עיון במהלך דברי ה"משך חכמה" נראה כיצד הדברים נלמדים מהפסוק.

31. בא לידי ביטוי במצוות "פרי עץ הדר" שעם כל החובה להדר ולפית את אמצעי המצווה – סופה להיזרק ולהישכח, עד הפעם הבאה.

32. "ההרגשות מביאות לידי התפעלות מהטבע ולשכוח היוצר בראשית ולתת כבוד לנבראים" (מתוך פירוש ה"משך חכמה").

לו הקב"ה את המצוות על מנת שיובילו אותו באפיק ישר, כשר וטהור. - "לחנך כח השכל להיות קיים ועומד ומתגבר על המדמה".

הנקודה הנ"ל מובילה אותי אל עבר מאמר שהאיר את נפשי, הוא חלק אי בליקוטי מוהר"ן "אשרי תמימי דרך".

"כי האיש הישראלי צריך תמיד להסתכל בהשכל של כל דבר, ולקשר עצמו אל החכמה והשכל שיש בכל דבר, כדי שיאיר לו השכל להתקרב להשם יתברך על ידי אותו הדבר. כי השכל הוא אור גדול ומאיר לו בכל דרכיו, כמו שכתוב (קהלת ח) "חכמת אדם תאיר פניו".

הוזכר לעיל שהרגשות מסוגלים להביא לידי כפירה ע"י "איבוד הצפון" כלומר, שיכחה מאין בא כל החכ, היופי והעצמה הזו. כח ההתרגשות עלול להשכיח מהאדם המתפעל מהו המקור לטבע המפליא והמדמים הזה.

הציטוט שהבאתי מליקוטי מוהר"ן פותח מהלך לימודי אודות כוחו, אופיו ומקומו של השכל: ההסתכלות השכלית, החכמה, היא המאירה את נפש האדם, כי הפנים הם מראה הנפש (ומשום כך נקראים פנים מלשון פנימיות) והחכמה היא המחיייה את הנפש מלשון בבחינת האות ח"ית – חיות, כלומר כל המסתכל בשכל על כל דבר זוכה לחיות והתעוררות להתקרב להשי"ת כי החכמה והשכל היא החיות של כל דבר, כמו שכתוב (קהלת ז) "החכמה תחיה" וכו'. אור החכמה מומשל גם לאור החמה שמתגלה בהדרגה בבחינת "ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום" (משלי ד). כח השכל הוא גדול מאוד ולכן אי אפשר לזכות בו כי אם על ידי בחינת נוי"ץ – בחינת מלכות כמו שכתוב (תהלים ע"ב):

"לפני שמש ינון שמו" - רש"י שם: לשון מלכות. כלומר, לפני שמש, לפני קבלת החכמה – ינון שמו, ימליך עצמו עלינו כח המלכות האמיתית. מהי המלכות האמיתית, האידיאלית? כדוגמת הלבנה שאורה אינו בא מעצמה כי אם מכוחה של החמה – זוהי המלכות האמיתית, זו שאין לה מעצמה כלום והיא מקבלת את כוחה מהחמה שהומשלה קודם לכן לכת החכמה שמתקבלת ע"י המלכות הנ"ל – המלכות שהופכת אותנו לכלי קיבול אשר משתוקקים לקבל מן מקור החכמה הנצחי והאמיתי הוא אורו של השי"ת, המלכות שקוראת לנו לבטל את חכמתנו וישותנו בכדי לקבל מן החכמה האמיתית. ננהג כלבנה שמקבלת אורה מן החמה "אור הלבנה כאור החמה" (ישעיהו ל'). ההסתכלות השטחית, המבט בכל דבר כאילו הוא ישות לעצמו, ללא ישות מעליהם שממנה המה מקבלים את חכמתם וכח מציאותם בבחינת "לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו" (משלי י"ח), הראות בדבר כישות בפני עצמה שעיקרה להרבות הנאות ותאוות ליבו – היא התגלמות מלכות הרשעה, ה"סטרא דאחרא" שאינה מבטלת עצמה אל מול החכמה הקדושה אלא אדרבא, עומדת כנגדה בעזות.

אותה חכמה ד"סטרא דאחרא" היא עיקר הכסילות ולכן כל מי שאינו מקשר עצמו לחכמה הקדושה עליה דיברנו מקבל חיות מחכמה דסט"א ונקרא כסיל. אם כן, ראיתי לנכון לקשר את הדברים הנ"ל להערה לעיל: "ההרגשות מביאות לידי התפעלות מהטבע ולשכוח יוצר בראשית ולתת כבוד ליבראים".

הרגש והמצוות מתחברים יחדיו, כפי שה"משך חכמה" מציג זאת, דבר לצד מטרתו:

אהבה - אהבת האומה, חיי משפחה – "ואהבת לרעך כמוך"³³.

נקמה - לנקום בשונאי ה'.

חסד - על מנת להפנותו כלפי חבריו.

כל זאת עולה בקנה אחד עם הכתוב: "רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות"³⁴.

כלומר, בכדי להגיע לרף מקסימלי באמת הנצחית - זו התורה - ישנו הכרח להרבות במצוות על מנת לנתב את הרגש, אותם ההרגשות המתפעלות מן המוחשים, לאפיק כשר.

לסיכום, התורה פועלת ומיועדת במישור השכלי ואולם המצוות נועדו לנתב את הרגשות במעשים טובים ובדרך הישר לבל יתפתו לרע.

4. קריעת ים סוף

ה"משך חכמה" מתאר את קריעת ים סוף כתקרית בה לכאורה זכו ישראל להמליך את השכל על כל הרגשות. הא כיצד? – מפני שירדו לים.

כלומר, באותם רגעים קריטיים בני"י ישראל עמדו בדילמה עצומה שמתחבטת בין "נתנה ראש ונשובה מצרימה" – זה הרגש, לבין מסירות נפש לאלוקים ע"י כך שירדו לים. זהו השכל.

בעצם התרחשה כאן מלחמה עצומה בין הרגש לשכל.

האמונה באחדותו והנכונות למסירות נפש עבורו, עבור הקב"ה, מושגת בשכל משום שלא ניתן לציירו או להבינו במושג כל שהוא ומשמע שכוחות השכל דומיננטיים כאן למול הידיעה הברורה, המוחשית והמצויירת בעיניהם, המורגשת ברגשותיהם שניתן לתזור לאותו מקום אשר באנו ממנו – אל ארץ מצרים. במערכה הזו, אותו זמן שבני ישראל ירדו לים הונח היסוד בעם ישראל למסירות נפש בענין אמונה, כך אומר ה"משך חכמה".

פעולה זו הוכיחה את העדפתם בענין השכל (לרדת לים) על פני ענין הרגש (לחזור למצרים) ובכך זכו בני ישראל להמליך את השכל על כל רגשותיהם – "וראש, מלך שבאברים"³⁵.

"מלכות" זו באה לידי ביטוי במקום ששנו חכמים אשר אפילו עני בישראל לא יאכל עד שיסיב (בליל הסדר) והעניין פה הוא שההסבה פירושה כבוד ועושר – מה שנוגד אבסולוטיית התנהגותו של עני, אך מכיוון שמאז זכו בני ישראל להמליך

33. ויקרא י"ט י"ח.

34. מכות כ"ג:.

35. שבת ס"א. – בעניין הרוצה לסוך כל גופו סך ראשו תחילה, מפני שהוא מלך על כל איבריו.

שכלם על רגשותיהם – אף עני אשר רגשותיו אומרים עוני נכנעים לכוח השכל שאומר עושר וכבוד – זו ההסבה.

זו החירות הגמורה, בה השכל מולך על הרגשות.

אסיים אפוא את דברי ה"משך חכמה" במסקנה ברורה במידה זו או אחרת. מסקנה שמציבה עובדה המקדשת את השכל ומעניקה לו חשיבות עליונה, ממעל לרגש על מנת למנוע ממנו לפעול בכוחו ההרסני בעוד שהוא נטול הדרכה והכתבה ברורה – אלו המצוות.

על השכל לשלוט ברגש ובכך להביאו לאורח חיים טהור, ישר ואידיאלי.³⁶

לאחר שראינו שמטרת המצוות היא להנחות את כוח הרגש בדרך הישר נראה זאת בפסוק ע"פ פירוש ה"משך חכמה"³⁷:

"משכו" – משכו מההרגשות ו- "קחו" – תקחו, תפנו אותם למצוות שיפנו המה את הרגש לאהבת רעים, לחיי משפחה ולאחדות האומה בכך שיקחו "שה לבית אבות" ו- "שחטו אותו כל קהל ישראל".

המטרה היא להעסיק את הרגשות באחדות האומה וכל הכרוך בכך מבלי שיעסקו הם בציור האמונה האלוקית או בכל נסיון להמחיש בצורה עכשווית ומציאותית את נוכחות האל ואחדותו – מה שעלול להביא לידי כפירה.³⁸

מסיים ה"משך חכמה" בשאלה ותשובה:

כיצד יוכלו כל ישראל להגיע לרמה כזו?! – על זה אמר: "והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות". – זה אברהם יצחק ויעקב³⁹. כלומר, בכוחו של כל עם ישראל להגיע אל שיא האמונה הטהורה בה', בתפיסה שכלית ("שרק נביאים ופילוסופים יוכלו להגיע אליה") ללא הידרדרות אל תוך הרגשות משום שביסודות האומה הונח עקרון זה על ידי האבות הקדושים - "כי התולדות נמשכים אחר היסודות כמו שהאילן ענפיו נמשכים אחר העיקר והיסודות"⁴⁰.

36. לא מצאתי על מה להסתמך אך בכל זאת אומר שעלה בראשי לקחת דוגמה מאברהם אבינו שברגע קשה ביותר, הניח את רגשותיו בצד – ונתן לשכל להורות לו את המצווה עליו לעשות: "ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה". מדרכו של עולם סביר להניח שתגובתו הראשונית של אדם המאבד את אשתו תהא בכי גדול ומתפרץ, נסיון הסתגלות למציאות החדשה ורק לאחר מכן – יבוא ההספד. אך לא כך כשמדובר באברהם, שבגדולתו הצליח לשלוט שליטה מוחלטת ברגשותיו.

37. שמות י"ב כ"א: "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם וכו' והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות" – הפסוק עליו מבוסס הפירוש.

38. עיין הערה 29.

39. שמות רבה י"ז, ג'.

40. מהר"ל, גור אריה, בראשית ט' כ"ג ד"ה "וחם שבוה" וכו'.

ז. "בבית אלקים נהלך ברגש"

פעמים בוקעת מתוככי הזעקה בשם "בבית אלהים נהלך ברגש"⁴¹! גלקסיה עצומה עוטפת אותנו ובה שבילים על גבי שבילים, ממשעול התורה, מהחיים הכלליים ועד דרך הדברים הקטנים.

יום יום, שעה שעה, אנו דורכים בכל השבילים הללו, מקיימים מצוות, מחדשים הבנות, חוזים בנפלאות, נבעטים מעצמת האור האיננו ידוע שאט - אט חודר בנפשנו, ממלא אותה בכוחות משלו, כוחות הנפש הנשגבים לכל אחד ואחד.

השבילים הללו מובילים אותנו לדברים גדולים. אנו מייסדים בנייני תורה עצומים, חונכים מפעלי חסד שעין אומות העולם לא תוכל לחזות בהם ולהבינם, וזאת על קצה המזלג.

שלא קרני האור הזה חודר ופועל, חודר ופועל. פעמים אפילו מבלי שנרגיש בו. וכל זה זורם, מתפתח בדינמיות אדירה לאין ערוך, כל זה קורה כל רגע בחיינו, כאן, עכשיו.

כל זה פעמים מוביל אותנו למין הזדמנות פז לחוות השגחה פרטית מפליאה, לדעת דרכה את האמת הנצחית ולידבק בה, בנפשנו ובגופינו, בשכלנו וברגשותינו. כל זה פעמים שמוביל אותנו גם אל מבוי סתום, אל תחושת האפסיות ואל תחושת הקטנות מנגד האור העצום הזה, אל מול האמת הגדולה, המסתורית והמסקרנת שרק מפתה את נפשנו להתקרב יותר ויותר אל עבר עומק פנימיותה. התרחישים הללו אכן קורים.

השבילים האלו אכן קיימים, ואנו, הדורכים בהם, ביודעין ובלא יודעין – עוברים אותם.

לו רק היה מתקבל על דעתנו להביט במהלך הזה כשם שאנו מביטים במחזה מדהים של הטבע המוחש בעינינו, בפלאי הטבע, במראה של שקיעה עוצרת נשימה או כל תמונת נוף שובת עיניים חיינו היו מלאים בהתלהבות והתרגשות תמידית, רצופים בטעינת מאגרי אמונה ותעוזה, כל העת.

שם, בבנייני התורה העצומים שאנו מייסדים, האם איננו חווים את המהלך הזה, האם איננו מרגישים מפעם לפעם נוגעים בהילת אור טעונת קדושה? בפיסת חוט שמושלכת לעברנו וקוראת לנו לעלות עמה מעלה מעלה, כל אחד לדרגתו, כל אדם ורמת הרוח שבו?

1. "לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא"

הרב סולובייצ'יק בספרו "על התשובה"⁴² אומר כי הרמב"ם נתן בעקרי האמונה שתי בחינות יסוד למצווה הראשונה. האחת, "להאמין באלוהות" (ספר המצוות)

41. תהילים נ"ה ט"ו.

42. על התשובה, "שתי בחינות באמונה" עמ' 195 (תורה לידידי עוז טייכמן על ההפניה).

והשניה, "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא" – הרי שתי בחינות יסוד באמונה.

הבחינה הראשונה, "להאמין", סביר להניח שיותר ברורה היא לעומת "לידע" שפירושה פחות ברור. הרב סולובייצ'יק שולל את האפשרות להסביר את "לידע" כתובה וצורך להתפלסף ולחקור בכל הנוגע למציאות האלוקים. "אין אנו יכולים להבין את הקב"ה, טמיר הוא ונעלם, והרמב"ם מסכים כמעט בכל לחכמי הקבלה ש - לית מחשבה דתפיסא ביה", כך אומר הרב סולובייצ'יק. הרב סולובייצ'יק מפרש את "לידע" כצורך שאמונתנו במציאות ה' תיעשה להכרה תמידית, הכרה שאין בה לעולם הסח הדעת – מציאות חיה שאין האדם יכול להסיח דעתו ממנה אפילו למחצית הדקה, תודעה של מציאות אלוקים "בכל דרך דעהו"⁴³.

אומר הרב סולובייצ'יק:

"קם אדם בשחרית ורואה חמה בזריחתה, יוצא הוא לחוץ בין הערביים כאשר החמה בשקיעתה ורואה את עבי האש העוטפים את האופק בסתר בין השמשות של יום חול, ועם שהוא אולי פסיקאי או איש מדע אחר היכול לפרש את תופעות השקיעה והזריחה במונחים מאתימטיים – מדעיים כמותיים – הרי מוכרח הוא לראות בתפארת זו של זריחה ושקיעה, בחוקיות קוסמית מופלאה זו, את ההשתקפות של כבוד ה' שהרצון הקדמון שלו הוא תוך תוכה של הבריאה דינאמית והוא המפעים את החומר האורגאני. דבר זה לא מדמיוני שלי בדיתי אותו, אלא הוא משמש יסוד לחלק נכבד מן המצוות, דהיינו ברכות הנהנין וברכות הראיה. במדרש מצינו: 'אוי להם לרשעים שקרויים מתים, שהרי אדם קם שחרית ורואה חמה בזריחתה ואינו מברך יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל' – זהו 'לידע' כאשר רואים חמה בזריחתה ואומרים מייד 'יוצר אור ובורא חושך', או כאשר רואים חמה בשקיעתה ואומרים 'מעריב ערבים', או כשיוצאים ורואים אילנות מלבלבים ומברכים עליהם ורואים את הים ומכירים מיד את זה שיעושה מעשה בראשית'.

בטבע כולו – ודווקא בחוקיות שבו ודווקא ב'תהליך המדעי' שבו, בדראמה המדעית המתחוללת בו, ודווקא בקשר המאתימטי שבין תופעות הטבע, ודווקא בחוק הפיסיקאלי הקבוע – משתקף הרצון הקדמון של רבוננו של עולם.

יוצא אדם ביום קיץ יפה, רואה הוא את העולם כולו פורח – והוא מגיע ל 'לידע' שיש שם מצוי ראשון וממציא כל נמצא. בכל פרח הפורח, בכל שושנה הפותחת עליה, בכל קרן אור, בכל טיפת מטר: 'לידע' שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא" –

אנו הולכים אחר הציווי "והגית בו יומם ולילה"⁴⁴ ומיישמים אותו רגע אחר רגע, יום אחר יום בחיינו, משקיעים בו את כל מרצנו ואנחנו נוגעים בנקודות הנכונות, אנו יכולים לחוש את אותו האור, את אותה הקדושה – האם לא נלך בעקבות אותה פיסת חוט שמושלכת לעברנו? האם לא נשמע לבקשתה ותחינתה לעלות מעלה מעלה?

שונה אדם שבקיא בתורת חולין מאדם הבקיא בתורת משה. הפועל היוצא של מדען או מרצה במתמטיקה הוא בקיאות וידע שכלי, בהתאם לרמתו, במקצוע בו הוא מתמחה.

לא כך הפועל היוצא של תלמיד חכם אשר מתבטא בכוח הרגשי אשר נובע בהנהגת מידותיו וביראת שמים – כל אלה פעלים רגשיים. עיקר התורה הוא הנהגת המידות וכך אמר המהר"ל⁴⁵:

"כי התורה עיקר שלה הוא החסד וכדכתיב (משלי ל') ותורת חסד על לשונה, ואמרו זיכרונם לברכה (סוטה יד.) התורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים"

אני חושב שיש ללכת בעקבות ליבנו אשר לעיתים קרובות דואה אל עבר אותה הילת אור.

אל לנו לעצור את רגשותינו, אותה התלהבות שבאה לאחר הלימוד, אותה הרגשה עילאית שמגיעה עם כל מצווה שנעשית בשמחה ובאהבה - כי אם נחזק אותה ונלך בעקבותיה.

התורה השכלית שאנו לומדים חייבת להגיע עד עומק רגשנו, משמע שעלינו להקשיב לעומק התורה ולא רק לשמוע ולהשכיל משום שאזי אותם ידיעות יופנו אל רבדים פחות עמוקים בנפשנו – מה שישפיע על הופעתנו החיצונית בעולם המצוות, בעולם הרוח.

"והיו הדברים האלו על לבבך"⁴⁶ – קח אותם וקנה אותם בתוכך, בכל חיוניותך, בכל נפשך ובכל רוחך.

ה"משך חכמה" מעלה את הסכנה שבהשתלטות הרגש: "ההרגשות מביאות לידי התפעלות מהטבע ולשכוח היוצר בראשית ולתת כבוד לנבראים"⁴⁷ וחושב אני שיש ואפשר ללמוד גם על דרך ההפך. אי קיומו של הרגש מסוגל להביא למוות רוחני. משל למה הדבר דומה:

44. יהושוע א, ח.

45. נתיבות עולם ח"א, נתיב התורה פרק ד.

46. דברים ו, ו.

47. מתוך דברים שהובאו במאמר – עיין הערה 32.

הכבד שבגוף האדם הוא האיבר המופקד על קבלת המיצים, השומנים וכל המרכיבים החיוניים שמופרשים מהמזון שאנו אוכלים - ועל חלוקתם לכל חלקי הגוף, כל מקום ודרישותיו, על מנת לקיים את חיות הגוף כולה. ברור לכל שאם והכבד לא יעשה כמצוותו - כל חלקי הגוף שתלויים באספקתו יימקו ויפסיקו את פעולתם. מכאן אני מסיק את הצורך הקיומי שבחלוקת המזון הרוחני לכל חלקי הגוף⁴⁸. כל עורקי נפשנו משוועים לאספקת הידיעה מהשכל על מנת שיוכלו לקיים את עצמם מבלי לעכב את כל המערכת מלפעול במלוא כוחה. מוות רוחני שמקורו באי - הפשטת הידיעה הרוחנית בכל נימי הנפש והגוף הוא המסוגל להביא לידי כפירה. הצורך בהפשטה ובהרגשת הידיעה התורנית הוא צורך קיומי והכרחי כפי שאומר האדמו"ר מפיסצ'נה⁴⁹:

"את כל נפשו וחיות גופו צריך הוא לקשר, צריך לחדור אל נפשו להעלותה ולעוררה שתתלהב בכל מצווה בתורה ובתפילה..."
אזי: "...בטוח הוא יותר שיוכל לעמוד נגד יצרו ולא יקרע מן מקור החיים ויושלך כל - כך מהרה אל באר השחת על ידי פיתוי יצרו".

לענ"ד, עלינו להקשיב ולהפנים כמה שיותר בכדי ליצור השפעה חיובית על אורח חיינו - בחומר וברוח. עלינו להפנים - קרי, ללכת בעקבות כוח הרגש שמתפרץ בעיתים של שיאים רוחניים וללוות אותו הלאה למען ירומם אותנו, הלאה הלאה. מי ייתן ונגיע לרמה הלימודית שתקיים את הכתוב "כל עצמותי תאמרנה"⁵⁰ - לימוד בכל החיוניות שבאדם.⁵¹

שורה תחתונה, עם כל כוחו של הרגש, עם כל סגולותיו והכרחיותו להעמיק כל פרט בחיינו היהודיים - מה שלדעתי באמת נחוץ לקיום אורח חיים אידיאלי, הרגש הוא הנספח לשכל, הוא השכבה העוטפת את השלד החזק והמרכזי, הוא החכמה, השכל.

מטיב להמחיש זאת הקטע הבא:

"עבודת ה' יציבה ומושרשת אינה תולדה של חוויה, שעכשיו חודרת את האישיות ומזועזעת אותה, אך מחר תיעלם. אין בכוחו של הרגש לעצב אישיות שתתמיד

48. כפי שכבר חולקו המצוות לסוגים שונים במקומות שונים (רס"ג, רמב"ן ועוד) שמא נוכל להגדיר עוד כותרת בשם "מצוות גופניות", כלומר מצוות שדורשות עשייה וזה העיקר בהם אם כי הן אינם מתנתקות מהצורך המחשבתי ומצורך הכוונה. ז"א, אי החיות יבוא לידי ביטוי באופן ניכר בקיום "מצוות גופניות" אלה.

49. מתוך דבריו שהובאו במאמר - עיין הערה 22.

50. תהילים ל"ה י".

51. עם דברי הביקורת והטענות שאני טוען איני מתיימר להיות ולו הקטן שבקטנים בעניינים אלו, כי איני כך. הדברים אינם נאמרים ממקום גבוה כבאים ללמד ולהטיף כי אם ממקום נמוך, שבאים ללמוד ולהתחזק.

להתמסר לעבודת ה' לאורך זמן. אהבת הבורא, הרצון להתקרב אליו, השאיפה להתחמם באורו – כל אלה מותנים במצב הרוח, ותלויים בזמן, באוירה ובאישיות. היום אני רועד כולי בעמדי בתפילה לפני הקב"ה – ולמחרתו אני מפקק, מתבונן בשעון, ומתחיל לקפל את התפילין כבר ב"שיר של יום" ..."
(מתוך "הגדר הטובה" הרב חיים נבון עמ' 18)

ח. סיום

אם כך, תהיתי מה כוחם של הרגש והשכל, מה מקומם ומה ביטויים. חזיתי באופן בנייתם בנפשנו היהודית, השכלתי שעל השכל להיות בסיס לרגש, השכל הוא העיקר בשלד הנפש היהודית שבנינו תחילה יאפשר לכוחות הרגש להתווסף מעליו. משעול התפילה ומשעול התורה חוברים יחד לדרך אחת בהשלימם האחד את זולתו.

כוחו המעמיק של הרגש, הבא לידי ביטוי בתפילה, פועל בהעמקת הידיעות השכליות שקנינו בלימוד התורה ומעניק להם מימד רגשי, בין השאר. וכן ההפך, כוח השכל מאפשר לאדם "לחדש דבר" בתפילתו על פי היום והשעה ע"י התנתקות מהרגש לבל יערפל את החושים מלחשב חישוב בהיר וברור. התעמקות בכתבם של ה"משך חכמה" והאדמו"ר מפיסצינה העניקה מבט ראייה משתי זוויות שונות מעט ומילות סיכום יועילו פחות מעיון חוזר ויסודי בדבריהם. בעוד שנדדתי בין הבנה חדשה לבין היתקלות בשאלה נוקבת השכלתי מעט, אך יותר ויותר החסרתי פעימה אלו מול הסוגייה הסבוכה הזו. רוב הרעיונות השזורים במאמר זה בקעו רובם מאוצרות מעט מגדולי וחכמי ישראל אשר נתנו את דעתם בעניין וחלק מכוונותיהם ניסיתי להשיג. מסעי לא הסתיים אם כי רק החל, אך ציוני דרך רבים ידעתי ונתיבי נפש חשובים למדתי.

מלתי לא יהוו מורי דרך ומסקנותי לא יהיו נר לרגליכם, אך כולי תקווה שאותה פנינה יחידה מענק היהלומים שנחשפה בפני תחשף גם בפניכם ואלי אף תחדור ללבכם.

מסע קצר זה שנדד בין התרגשות מהרגש לבין התחכמות מהשכל החל כאשר חשבתי שרבים הנתיבים וביטויי הרגש והשכל. אכן רבים הם, אך לא כפי ששיערתני נושקים הם כולם למסכת אחת סבוכה אך מרתקת, מסכת שמבטאת את עם ישראל.⁵²

52. תודה רבה לרב אודי פרומן על הגהת המאמר וכן לדני עובדיה שהגיה וחייד עמי את תוכן המאמר.